

Hermann Róbert

Batthyány Lajos és a honvédsereg megteremtése

A Batthyány-kormány 1848 áprilisában úgy került hatalomra, hogy gyakorlatilag nem volt fegyveres ereje. Az 1848 tavaszán megalkotott törvénycikkek között nem volt olyan, amely az ország haderejéről külön is rendelkezett volna. Az 1848:3. törvénycikk nem fogalmazott elég egyértelműen, hiszen határozott formában csak azokat a tárgyakat utalta a magyar kormány hatáskörébe, amelyek korábban a Magyar Királyi Kancellária, a Helytartótanács és a Kamara köréhez tartoztak, vagy „azokhoz tartozniuk kellett volna.” A törvénycikk szövege csak általában szólt a minisztériumhoz tartozó „katonai és általában minden honvédelmi” tárgyokról.

A korábbi kormányzások azonban legfeljebb a Magyarországon állomásozó császári-királyi hadsereg ellátásában, illetve a katonai és polgári hatóságok közötti kapcsolattartásban játszottak szerepet. A katonaság ügyeinek nagy részét a birodalom egész területére kiterjedő rendszerben a főhadparancsnokságok intézték. Ezekről azonban nem intézkedtek az 1848. évi törvénycikkek, ahogy arról sem, hogy mit jelent a magyar katonaság; az országban állomásozó, nagyjából osztrák, lengyel, cseh, morva, ukrán kiegészítésű alakulatokat, vagy pedig az ország területén toborzott és sorozott, ámde sokszor külföldre vezényelt katonaságot?

E kérdéseket azért is rendezni kellett, mert a főhadparancsnokságokra az 1848:22. törvénycikk értelmében felállítandó belső rendfenntartó erő, a nemzetőrség felfegyverzésében is fontos feladat várt. A nemzetőrségi intézmény a polgári forradalmak jellegzetes vívmánya volt, s 1848-1849 Magyarországon különleges jelentőségre tett szert. A nemzetőrség olyan keretet jelentett, amelyben a lakosság egy jelentős része elsajátíthatta a fegyverforgatás alapismereteit, s ezt a reguláris hadsereg megszervezésénél kamatoztathatta. A nemzetőrség alapegysége a zászlóalj volt (egy városban általában egy, egy megyében egy-négy volt). A zászlóaljakat századokba, ezeken belül szakaszokba szervezték. Az összeírt nemzetőrség létszáma 1848 nyarára elérte a 350-380.000 főt, de ebben a számban nincs benne Erdély, illetve a határőrvidék és Horvátország nemzetőrsége. Ebből a jelentős létszámból mindössze 6000 volt lovas nemzetőr, az is meglehetősen egyenetlen területi eloszlásban.

A császári-királyi főhadparancsnokságok kezdetben egyáltalán nem törődtek a kormány utasításaival, mondván, hogy az iránta gyakorlandó engedelmességre nézve még nem kaptak utasítást Bécsből. Batthyány miniszterelnök határozott fellépésének köszönhetően

május 7-én az uralkodó királyi kéziratban a Batthyány-kormány rendelkezései alá rendelte a négy magyarországi főhadparancsnokságot, a budait (a szűkebb értelemben vett Magyarország), a temesvárit (Bánság), a péterváradit (Szlavónia és Szerémség) és a zágrábit (Horvátország). A nagyszebeni (Erdély) főhadparancsnokságot csak június 10-én, az erdélyi unió szentesítésekor utasította a magyar kormányzat rendeleteinek teljesítésére. E hatóságok engedelmessége azonban sok kívánnivalót hagyott maga után. Vezetőik az uralkodó iránti feltétlen hűség és a birodalmi egység gondolatának jegyében nőttek fel. A rendelkezésük alá tartozó csapatok többsége idegen volt, s ezeket sem fűtötte valami elsöprő lelkesedés a birodalmat – szerintük – veszélyeztető magyar politikuskok iránt.

Batthyány ezért is tartotta fontosnak, hogy az idegen alakulatokat minél előbb kicseréljék a külföldön állomásozó magyar ezredekre. A Galíciában, Csehországban és Ausztriában állomásozó magyar huszár- és gyalogezredek tekintetében még volt némi remény, az itáliai hadszíntéren harcoló császári-királyi hadseregben szolgáló magyar alakulatok hazahozataláról azonban szó sem lehetett. Ezt a magyar kormány már csak azért sem erőltethette, mert abba a látszatba keveredhetett, hogy nem szándékozik teljesíteni a Pragmatica Sanctióból fakadó kölcsönös védelmi kötelezettségét.

A külföldön lévő katonaság hazahozatala lassan haladt, a kormánynak pedig mielőbb fegyveres erőről kellett gondoskodnia. Az április 24-ei minisztertanács arra figyelmeztetett, hogy „ha a közbátorság fenntartására szükséges katonaság behozatala tovább is gátoltnék, a minisztérium oly lépések megtételét látja elkerülhetetlennek, minőkre felelősségének érzete kényteleníti.” Ez a burkolt figyelmeztetés azt jelentette, hogy ha a minisztérium nem kapja meg a kért katonaságot, saját fegyveres erőről gondoskodik.

A kormány a választ be sem várva, április 26-án „az országban mutatkozó mozgalmak vesztes természetére” hivatkozva elhatározta „egy mozgó nemzetőrség felállítását, vagy egy önkényes őrsereg kiállítását.” A határozat szerint 10.000 emberre költségvetést kell készíteni. A kormány a teendőket a hadügyeket ideiglenesen vezető miniszterelnököt és Kossuth pénzügyminisztert bízta meg. A határozat közvetlen előzménye az 1848. április 24-én Nagyikindán kitört lázadás volt, amely egy nemzetiségi és társadalmi felkelés rémét idézte fel.

Az önkéntes mobilis nemzetőrsereg, a későbbi honvédség ötlete valószínűleg magától Batthyánytól származott. A tervezetet Sztankó Soma, a császári királyi 62., Turszky gyalogezred hadnagya, az Országos Nemzetőrségi Haditanács munkatársa készítette el. A miniszterelnök május 15-én kapta meg a tervezetet, azon a napon, amikor megérkezett Hrabovszky János báró, altábornagy, szlavóniai és szerémségi főhadparancsnok jelentése arról, hogy Szerbia Magyarországgal szemben fenyegető magatartást tanúsít. A minisztertanács ezért elhatározta, hogy

a határvidéki várakat harckészültségbe helyeztetni, Szeged környékén egy 12.000 főnyi tábort állít fel, s haladéktalanul megkezdi a 10.000 főnyi mobilis nemzetőrsereg kiállítását. A kormány tehát akkor intézkedett a zászlóaljok felállításáról, amikor még csak azok tervezete készült el. Május 16-án megjelent a kormány felhívása, amely a fenyegető veszélyre hivatkozva bejelentette a toborzás megkezdését. A kiáltvány egy 10.000 főből álló rendes nemzetőrsereg felállításáról szólva közölte, hogy az önkéntesekből kiállítandó sereg tagjai három évig szolgálnak, s zsoldjuk magasabb lesz a sorkatonákénál. Az önkéntesek fegyvert és ruhát az államtól kapnak. A kiáltvány felszólította azokat a sereztiszteket, akik az így kiállítandó zászlóaljakban akarnak tisztibesztaást nyerni, hogy

jelentkezzenek az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál. Május 17-én egy újabb felhívás látott napvilágot, ezúttal „a Magyarországon tanyázó sorkatonasághoz.” A felhívás lényegében megismételte, illetve értelmezte a május 16-i felszólításnak a sereztisztekre vonatkozó részeit. Közölte, hogy a kiállítandó sereg 10 zászlóaljból fog állni, „a hadseregnél szokásban levő tisztekkel ellátva, és katonai szabályok szerint gyakorolva és oktatva leendő és őrnagykok által kormányoztatni fog.” Ez egyértelművé tette, hogy nem csupán afféle elit-nemzetőrsergről, hanem reguláris katonaságról van szó.

Az új alakulatok közjogi helyzete is magyarázza a kezdetben bonyolult elnevezést. A különböző dokumentumok eleinte „önkéntes”, „rendes”, vagy „mobilis” nemzetőrsergről beszéltek, ezzel is jelezve, hogy e csapatok a nemzetőrserghez tartoznak, tehát megszervezésük az 1848:22. törvénycikk biztosította kereteken belül történik. Ugyanakkor éppen az említett finom megkülönböztetések érzékeltetik, hogy a kormány e sereget eleve másnak és többnek szánta. Már az április 26-i minisztertanácsi határozat utalt arra egy félmondatban, hogy „a katonaság hiányát annyira szükséges pótolni.” A május 16-17-i felhívások is egyértelművé tették, hogy az új sereg a reguláris katonasággal egyenlő szerepet fog játszani. Az új sereg felállítását Batthyánnak sikerült elfogadtatnia a májusban Innsbruckba menekült udvarral is.

Az új alakulatok nehézkes elnevezése rövidesen átadta helyét egy új szónak, a honvédnek. Az elnevezés a nem magyarországi soryalodgezredek tartalék zászlóal-

jainak, a Landwehr-zászlóaljaknak a tükörfordítása volt. Megszervezésük közjogi alapját a nemzetőri törvény egyik passzusa adta. Eszerint olyan, a vagyoni és végzettségi kvalifikációt meg nem üto személyeket is fel lehet venni a nemzetőrsergbe, akik „érdekeltek az alkotmányos rend fenntartásában.”

A zászlóaljak társadalmi összetételénél szembetünő az

értelmiség magas aránya. Az arányok természetesen ország-részenként változtak, ám a túlnyomó paraszti elem mellett mintegy 10 százalékot tett ki az értelmiség, s viszonylag magas volt az iparoslegények részvétele is. Ez a magas arány afféle kiképzőzászlóaljjá is tette ezeket az alakulatokat. A szeptembertől szervezett újabb honvédzászlóaljak főtisztikáinak jelentős része ezekből

Jellačić hadai 1848. szeptember 11-én átkelnek a Dráván

a zászlóaljakból került ki. A szeptember végéig kinevezett 24 törzstiszt mindegyike, a 360 főtiszt 77 százaléka előzőleg császári-királyi tiszt volt.

Az új zászlóaljak fegyverzetének nagyobb része a budai és a temesvári főhadparancsnokságok raktáraiból származott.

A szerveződő honvédzászlóaljak mozgósítására június második felében került sor. Eredetileg a délvidéki táborba küldendő sorkatonaság felváltására, helyőrségi szolgáltra szánták őket, majd különböző, a hadszíntérhez közeli, de a gyakorlatozásra még alkalmas táborokba vezényelték őket. A Délvidékre küldöttek táborává Szegedet, a Dráva-vonalra küldöttekét Nagykanizsát jelölték ki. A Délvidékre vezényelt zászlóaljak többségét azonban röviddel Szegedre érkezésük után valamelyik, a szerbekkel szembeni katonai táborba vezényelték.

Ez a feladat jutott az 1848:22. törvénycikk értelmében szervezett rendes nemzetőrserg egy részének is. A hadszíntérre havi váltásokban vezényelt rendes nemzetőr alakulatok azonban nem váltották, nem is igen válthatták be az alkalmazásukhoz fűzött reményeket. Batthyány augusztus közepén ezért kezdeményezte újabb, önkéntes mozgó nemzetőri alakulatok szervezését. Ezek többsége aztán az ősz folyamán szintén honvédzászlóaljjá alakult át. Ezekből az alkotóelemekből, a császári-királyi hadsereg magyar alakulataiból, honvéd- és önkéntes mozgó nemzetőri zászlóaljakból jött létre végül az a fegyveres erő, a honvédség, amelynek feladata 1848 őszétől az ország önállóságának megvédése volt.

A népképviselői országgyűlés 1848 augusztusában kezdte meg a katonai törvények vitáját. Mészáros Lázár hadügyminiszter terve az volt, hogy a kiállítandó újoncokból újabb sorozati zászlóaljakat hoznak létre. Ezt a tervet az országgyűlés többsége elutasította. A képviselők jelentős része újabb honvédszászlóaljak szervezését indítványozta. Végül kompromisszumos megoldás született. Az újoncokból kiegészítették volna a Magyarországon állomásozó, magyarországi sorozatokat és lovassorozatokat, a fennmaradó újoncokból pedig újabb honvédszászlóaljakat szerveztek volna. A népképviselői országgyűlés augusztus 26-29-én fogadta el a katonai törvényjavaslatot, de az uralkodó ezt nem szentesítette. Josip Jellačić horvát bán seregének betörése miatt azonban az országgyűlés szeptember 12-én határozatot hozott a törvényjavaslat életbeléptetéséről, s Batthyány e parlamenti határozat alapján rendelte el szeptember 14-én az újabb honvédtoborzást, majd a sorozást. Szeptember 16-án az országgyűlés Nyáry Pál indítványára úgy határozott, hogy a törvényhatóságoknak minden 127 fő után 2 újoncot kell kiállítaniuk. A szabadságharc hadseregének nagyobbik felét tehát már *nem önkéntes*, hanem *sorozott* alakulatok tették ki. Az év végéig összesen 67, a szabadságharc végéig – az átállt sorozati zászlóaljakat, a külföldi légiókat, a vadász- és szabadcsapatokat nem számítva – összesen mintegy 150 zászlóaljat szerveztek meg.

Megkezdődött az átállt vagy hazaszökött huszárezredek feltöltése, illetve újabb hat huszárezred szervezése is. A tüzérség szervezését még szintén Batthyány kezdte meg, s a többnyire mérnökhallgatókból álló magyar tüzérek olyan kitűnően teljesítették kötelességüket a háború folyamán, hogy az osztrákok és oroszok meg voltak győződve arról: a magyaroknak francia tüzérek vannak. Sőt, 1849 őszén az osztrák tüzérség legfőbb irányítója, Vinzenz Augustin altábornagy a magyar ütegek szervezetének átvételét javasolta.

Magyarországon 1848 előtt nem folyt fegyvergyártás. Így a magyar kormány egyik fontos feladata volt ennek beindítása is. Batthyány miniszterelnök április 29-én kötött szerződést a Pesti Gép- és Vasöntőgyári Társasággal, amelynek értelmében a kormány kamatmentes kölcsönt nyújt a gyárnak, és megrendel 100.000 darab szuronyos fegyvert. Cserébe a társaság vállalta, hogy november 15-től naponta 500 fegyvert fog előállítani. A gyár szeptember végéig csak régi fegyverek javításával és átalakításával foglalkozott, s a későbbiekben is a fegyvertárak készleteinek felhasználásával gyártott puskákat. November 14-én Kossuth intézkedett a gyár államosításáról. Ezt követően „Állami Országos Fegyvergyár” néven működött. A gyár mellett 1848 őszétől mintegy 20, 1849 tavaszán kb. 40 kisebb-nagyobb üzem foglalkozott fegyver- és alkatrészgyártással. Ezek főleg az ország hagyományos iparvidékein helyezkedtek el, de 1848 őszétől kialakulóban volt egy székelyföldi fegyver- és lőszergyártási bázis is. 1849. január elején Nagyváradra telepítették át a Fegyvergyárat,

s 1849. július-augusztusáig ott működött.

A honvéd hadsereg alig másfél évet ért meg. Az időnként jelentkező ellátási problémákkal sikeresen megbirkózott, vereségét a több mint kétszeres túlerő okozta. Működésével bebizonyította, hogy a reformkor nem csupán a magyar politikai gondolkodás fénykora, hanem a gazdasági gyarapodás időszaka is volt. Hiszen a külső utánpótlástól elvágott országot a birodalom többi, fejlettebb területeinek gazdasági forrásait hasznosító abszolutisztikus kormányzat hadserege önerőből képtelen volt legyőzni.

Amikor Magyarország 1848-1849-es teljesítményét mérlegre tesszük, nem feledkezhetünk meg egy fontos tényről. Kétségtelen, hogy a döntő kérdés az ország polgári átalakulása volt. Az átalakulás azonban – jóllehet, kedvezőtlenebb körülmények közepette – bekövetkezhetett volna az egységes Habsburg-birodalomba tagolt Magyarországon is. Az átalakulás magyar programja 1848 előtt már készen állt, s az ellenzék vezetői csak megfelelő kül- és belpolitikai helyzetre vártak, hogy végre életbe léptethessék ezt a programot. A magyar hadsereg azonban 1848-1849 legsajátabb alkotása volt. 1848 előtt még a program szintjén sem létezett, 1848-ban néhány hónap alatt hozta létre Batthyány Lajos kormánya. Ez a hadsereg képes volt megállítani a horvát bán több tízezres ármádiáját, elviselte egy kudarcokkal teli téli hadjárat megpróbáltatásait, s kevesebb, mint egy évvel születése után már a határokig kergette vagy az erődök sáncai mögé kényszerítette a büszke császári-királyi hadsereget. Amikor 1849. május 21-én I. Ferenc József fél térdre ereszkedve kézcsókkal köszöntte meg I. Miklós cárnak a magyar forradalom leverésére adott 200.000 katonát, e térdhajtás a honvédsereg teljesítményének is szólt.

Felhasznált irodalom

Hermann Róbert: *1848-1849. A szabadságharc hadtörténete.* Bp., 2001.

Hermann Róbert: *Az 1848-1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy csaták.)* Bp., 2004.

Urbán Aladár: *A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848 április – május).* In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1971. 2. sz. 211-237. p.

Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Bp., 1986.

Urbán Aladár: *A magyarországi osztrák hadsereg és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában.* In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1963. 2. sz. 145-169. p.

Urbán Aladár: *A nagy év sodrában.*

Tanulmányok 1848-ról. Bp., 1981.

Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán.* Bp., 1973.

Urbán Aladár: *A nemzetőrség önkéntes mobilizációja 1848 nyarán.* In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1958. 3-4. sz. 124-150. p.